

ادبیات

نگارش جناب سید مبشر خان طرازی :

ادب و انشاء

(۵)

فنون انشاء

چون انشاء بسبب اختلافات مقامات و کثرت موضوعات دارای شیون مختلفه میباشد ، لذا فنون متعددی دارد فنون انشاء نظریه تنبیح و استقراء مشاهیر ادباء و موثیق نویسندگان به هفت قسم ذیل منقسم است .

- (۱) فن مکاتبات ، (۲) فن مناظرات ، (۳) فن امثال ، (۴) فن اوصاف ، (۵) فن مقامات ، (۶) فن روایات ، (۷) فن کلامی و مطالعات فریبگی
- ما در صفحات آتی هر کدام فنون مذکور را تا حدی تفصیل و بیان مینمایم ، (و بالله التوفیق) .

قسم اول از فنون انشاء فن مکاتبات

مکاتبات جمع مکاتبه است ، مکاتبه (که به مرادله نیز معروف است) عبارت است از مخاطبه غائبی - بزبان قلم ، فوائد آن وسیعتر و بسیار ترست از اینکه به احاطه عددی در آورده شود ، بسبب آنکه مکاتبه ترجمان دل است در اظهار ما فی الضمیر ، و نشر معلومات مهمه ، و نایب غائب است در روا کردن حاجات ، و وسیله دوستی و وداد است با تبعاعد امکانه و بلاد .

طریقه مکاتبه عین طریقه مخاطبه ست ، با مراعات احوال کاتب و مکتوب الیه ، و رعایت نسبت بین بین .

خواص مکاتبات

خواص مکاتبات به پنج اقسام ذیل اقسام دارد .

۱ (سذاجته)

و آن عبارت ست از فطرت و سلامت سخن از شوائب تکلف ، و نزاهت آن از زخرف قول ، و براءت آن از تجاوز حد مقصود .

۲ (جلاء)

و آن عبارت ست از خلو انشاء از سخن مغلق ، و تشبیهات بعیده ، و ترکیبات بالتباس ، و بودن آن مهذب و صریح در افاده غرض و تفهیم مقصود .

۳ (ایجاز)

و آن عبارت ست از تنقیح تالیف و انشاء از حشو (زیاده بی فائده) کلام ، و تطویل جمله ها ، بچینی که بر معانی مقصوده خود وافی بوده ، بر محسنات قرینه المنال اقتصار داشته باشد .

پوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۴ (ملایمت) (مرادف مناسبت) اوم انسانی

و آن عبارت ست از انشاء و اصدار الفاظ و معانی برونق مقدار و مقام کاتب (نویسنده) و مکتوب الیه بچینی که شخص رفیع (بلند) را به سخن و ضیع (پست) و شخص وضع را به سخن رفیع خطاب و تعبیر نکند ، علاوه بر اینکه انشا و تعبیرات خود را به اوضاع شیرین ، و حسن ارتباط موصوف بسازد .

۵ (طلاوت)

و آن عبارت ست از پوشانیدن کلام رونق و اشراقی را ، بذریعه جودت تعبیر و سلامت معانی ، و سلاست الفاظ ، بچینی که بهترین موقعی را در نظر سامع و مطلع احراز بنماید .

(انقسام مکاتبات به سه اقسام)

و باید دانست که مکاتبات به تبع و استغراء اهل ادب و انشا (به اعتبار موضوع) به قسم منقسم میگردد ، (۱) مکاتبات اهلیه ، (۲) مکاتبات متداوله ، (۳) مکاتبات علمیه .

(قسم اول مکاتبات اهلیه)

و او را مکاتبات اشواق نیز مینامند ، عبارتست از مکاتبات ورسائلی که در بین اقارب و اصداق دائر بوده ، از مکتون و داد و سر اثر فواد ابراز مینماید ، و درین قسم نویسنده حق دارد که کلام خود را در باب احوال شخص خود بسط داده مضامین سوال را در موضوع احوال مخاطبین (مکتوب الیه) در ضمن عبارات اشارت اخفا کند .

امتیاز این قسم از سایر اقسام مکاتبات همانست که نویسنده عنوان قلم رارها داده و به شعار آزادی راه پیموده ، از شوائب کلفت و انقباض احتفاظ و خود داری میباید .

در امثال سائره عرب آمده است که « الانس یذهب المهابه » و الانقباض بضیع الودعه یعنی انسی که در بین اقارب و اصداق میباشد هیبت راز ابل میسازد ، و انقباض (گرفته گئی) مودت و دوستی را ضایع میگرداند ، در مثل دیگر آمده که « اذا احصت الالفه ، سقطت الکافه » یعنی چون درین اصداق الفت حاصل شد ، کلفت ساقط میگردد .

پس ابراز تکلف و انقباض برای مکاتبات اهلیه که فوراً در بین اقارب و اصداق دائر میگردد مناسبی ندارد بلی همین قدر توجه و اعتنا مناسب میشود که نویسنده مقتضای حال و موجب مقام را مراعات نموده به زیره کی تمام به مکاتبه خود حسن اختتام بخشد .

و باید دانست که مکاتبات اشواق ، مکاتبات تعارف قبل اللقاء ، مکاتبات استعطاف ، مکاتبات

اعتذار ، و غیرها ، نیز به همین قسم (مکاتبات اهلیه) راجع میشود .

(قسم دوم ، مکاتبات متداوله)

مکاتبات متداوله ببحث اغراض مطلوبه خود به سه نوع انقسام مییابد ،

(۱) مکاتبات طلب ، شکر ، اعتذار ، تجارت ،

(۲) مکاتبات نصیح ، ملامت ، شکایت ، عبادت ، تهنیت ، تعزیت ، اجوبه ،

۳) مکاتبات و صایات ، و شفاعات ، (وساطات)
و هر نوع از انواع ثلاثه مکاتبات متداوله شعاروشون مخصوصی دارد ، بر حسب اقتضای موضوع ،

(قسم سوم ، مکاتبات علمیه)

و او را اهل ادب و انشاء رسائل علمیه مینامند ، زیرا اصحاب مناہج ، و ارباب مسالك اینقسم به سلك استرسال سلوك نموده ، به مخاطبات بلیغه که بقدر اقتدار و قوت علمیه نویسنده صورت می‌بندد ، برای اشخاص مخاطبین خود ارسال میدارند ، و او عبارت است از مقالات متعدده در مطالب علمی ، یا مسائل دینی ،

(فن دوم از فنون انشاء ، فن مناظره)

باید دانست که مناظره انشاء سه شرط دارد ،

(شرط اول)

منشی در اسلوب انشای خود و خصم (حقیقی ، و یا خیالی) (۱) را که در صفات و مناقب بایکدی بگری متضاد میباشد جمع می‌آورد که خواص و ماده امتیازات هر دو بذریعۀ مقابله بظهور می‌آید ، مثل ربیع یا خریف ، و صیف یا شتاء ، بریا بحر ، لیل یا نهار ، علم یا جهل ، و غیر آن ،

(شرط دوم)

در اسلوب و رویه انشاء ، هر واحد خصمین بصورتی مقابله مینمایند که غرض و مقصود خود را نصرت و تائید ، و مزاعم مقارن و مقابل خود را خذلان و تردید ، و قدر خود را ترفیع ، و منزلت خصم را تخفیف نموده ، رغبات سامع و یا مطلع را از جانب خصم مصروف ، و بجانب خود مشغوف می‌سازد ،

(شرط سوم)

منشی در تصویر مناظره ، معانی و مراجعات مناظره را بصورت خوبی سوخ ، و بسیاق محکم و مرغوبی ترتیب میدهد ، بحیثیتی که مصدر نشاط سامع و مطلع گردیده رغبات آنها را درغور و تحقیق و حل مشکلات آن تشبیه بنماید ،

(فن سوم ، فن امثال)

امثال جمع مثل بوده ، عبارت است از ترکیب و تالیفی که در ظاهر حقیقتی نداشته ، در باطن به حکمتها ، و فلسفه های گوناگونی متضمن میباشد .

(۱) مثل لیل و نهار ، سیف و قلم ، زمین و آسمان ، و غیر آن ، (طرازنی)

(امثال بسه قسم ذیل منقسم است)

(اول) .

امثال مفترضة ممکنه ، و آن عبارت ست از مثلثائی که در آن نطق و عمل را بسوی عاقلی نسبت داده میشود ، مانند بعض مثلثهای لغمان حکیم ، و سایر حکمایه .

(دوم) .

امثال مخترعه مستحیله ، و آن عبارت است از مثلثائی که برزبانهای حیوانات و جادات تصویر یافته ، نطق و عمل را به آنها نسبت داده میشود ، مانند مثلثهای کلیله و دمنه .

(سوم) .

امثال مختلطه ، و آن عبارتست از مثلثائی که نطق و عملی که در آن جاری بوده صورتی را بخود می بندد ، در بین ناطق و غیر ناطق دائر میباشد ،

(شروط امثال)

و باید دانست که امثال چهار شرط دارد ، که برای مخترع و منشی مراعات آن لازم میباشد ، (شرط اول) .

باید تصویر آن از هر نوع تمهید (پیچیده گی) خالی باشد ، تا مقصود و غرض مطلوب را بسوی ذهن سامع و مطالع رسانده بتواند .

(شرط دوم) .

باید از تطویل و اسهاب آن اجتناب ورزد ، تا موجب ملالت ، وقت رغبت نگردد .

(شرط سوم) .

بحیثیتی تصویر داده شود که به طلاوت عبارات و به شربی اسلوب حکیمانه خود ، به نفس سامع و مطالع بهجت آور بوده ، به سخن هنر امیز ، و به معانی مبتکره خود فکر را واز ، و عقل را در فهم صور مختلفه و حل مشکلات آن ضبط بنماید .

(شرط ۴)

به صورت محتملی ابراز کرده شود ، تا به یکسو ضوع اختصاص و انحصار نداشته ، بالعکس بتواند که به اغراض متعدد ، و مقاصد مختلفی ماخذ بگردد .

و باید دانست که فوائد مثل بسیار است و نتایج آن بی شمار ، از آنجمله نزهت بال و ترویج خاطر و استقصای حکمت و فلسفه است .

۲) مثل بالنکل قدیم العهد بوده اسم اولین شخصی که به او تکلم نموده فن جلیل آنرا بهمنصه انشاء و کتبات گذاشته است از تاریخ ادب و انشاء معلوم نمی گردد .

۳ مثل چنانچه به نثر بوجود میاید ، به نظم نیز صورت پذیر است .

۴ اگرچه مثل بهیچ زبانی از السنه قدیمه ، و عصریه دنیا اختصاصی ندارد ، اما بهترین مظاهر نثر آن آیات قرآن کریم ، واحادیث نبوی ، و کلمات برجسته خلفای راشدین و غیر هم بوده ، از جنبه نظم ، اشعار جاهلی و اسلامی عرب درین فن حظ وافری دارد چون موضوع مشروع ما تفصیل و نقل آنرا در احاطه وضع خود مساعده نمیکند ، لذا از تطویل کلام ، و تجاوز از موضوع (که آنهم ، خلاف اصول انشاء است) احتفاظ مینماییم .

فن چهارم ، فن اوصاف

اوصاف جمع وصف بوده ، عبارت است از بیان امر و یا شخصی بطور استیعاب احوال شئون ، و استقصای انواع نعمت آن بجهتی که او را در انظار تمثیل و تشخیص بخاید .

اصول اوصاف

۱ اصل اول . اوصاف سه اصل دارد .

۱ اصل اول .

باید وصف به موصوف خود حقیقی بوده ، او را از ما-سواى خود امتیاز بدهد .

۲ اصل ۲ .

دارای طلاوت و شیرینی ، و رونق شایانی بوده باشد .

۳ اصل ۳ .

در انشای وصف از حد حقیقت و اعتدال به حدود مبالغه و اسباب (تطویل بی فائده) تجاوز نموده بصورتی که مناسب حال و لایق مقام است اکتفا کرده شود .

انواع وصف

انواع وصف بسیارست ، ولی اصلاً بدو قسم منقسم میگردد ، ۱ (وصف اشیاء ، ۲) وصف اشخاص ، اما اشیائی که به وصف و تعریف استحقاق دارد ، امثال امکانه ، و حوادث ، و مناظر طبیعت است ، و اما وصف اشخاص ، پس به صورت تصور خواهد گرفت ، ۱ (بوصف صورت ، ۲) بوصف طبیعت (۱) ، ۳ (بوصف هر دو .

فن پنجم فن مقامات

مقامات جمع مقامه بوده عبارت است از کتابت و انشائی که تالیف آن خوب و رشیق ، و ترکیب آن موزون و ابقی بوده به نکتته های متنوعه ادبیه اشتمال ، و به فصاحت مینوی ، و بلاغت معنوی تضییع داشته میباشد ، مدار مقامه دایره روایات لطیفه مختلفه نیست که بسوی بعضی را و برای مشهور اسناد ، و بروایع متعددیست که به یکی از ادبای معروف نسبت داده میشود . مقصود و غایه از انشای مقامه و اختیار صنعت بهره آن - جمع در الفاظ ، و غرر معانی و شواردلفت و نوادر سخن است (چه منثور و چه منظوم) علاوه بر ذکر فراموش بدیده - و رقائق ادبیه ، مثل رسائل مبتکره ، و خطا به های عبره ، و واعظ گریه آور ، و مضحکات مسرت بخش ، مشهور ترین نویسنده های عرب که درین فن سبقت شایان ، و شهرت لایق را در تاریخ ادبیات عربیه حائز گردیده اند ، علامه حریری ، ۲ و بدیع الزمان همدانی و علامه زعفرانی میباشد .

فن ششم فن روایات

روایات جمع روایت است ، و آن عبارت است از نقل قول و یا فعلی که وقوع یافته و یا امکان وقوع و حدوث داشته باشد .

خواص روایت

خواص روایت چهار است .

۱ (ایضاح .

و آن حاصل میگردد بتقدیم مقدمه برای مهوی (سخن ، و خبر) ، و به تنظیم توطئه برای آن ، بطوریکه ماخذ روایت را به عقل و فهم نزدیک میسازد ، و بطریق مراعات ترتیب

[طرازی]

(۱) وصف فضائل نیز به وصف طبیعت داخلست .

(۲) علامه حریری در سنه ۵۱۶ هـ ، و بدیع الزمان همدانی در سنه ۳۹۸ هـ وفات یافته اند .

طبیعی ، در باب ایراد ظروف مروی ، مادامی که راوی غرض مقبولی نداشته باشد که تجاوز و ترك این نظام را برایش تجویز بکند .

و بطور عدول و اجتناب از استطرادات در انشاء سخن و تصویر روایت ، زیرا کثرت استطرادات که موجب تطویل است عقل سامع و فکر مطالع را از سیاق روایت صرف ، و رونق آنرا ذایل میسازد .

۲) ایجاز .

و آن عبارت است از اجتناب فضله های سخن ، با انتخاب اخص ظروف و انسب آن برای افاده غایت بلی وقتی که مقتضای حال برای اطناب (تطویل با فائده) مقتضی گشت ، دران صورت تطویل سخن بطوریکه لازم دیده میشود ، جائز است .

۳) امکان .

و آن عبارت است از ترشیح روایت و تزیین آن برای قبول ذهن سامع و مطالع .

۴) تلطف .

و آن عبارت است از صورتی که نویسنده در انشای روایت بصنعت تنقل از حال بحال دیگر و تحول از وضعی به وضعی ، جلب قلوب نموده بجامع عقول مطالعین و سامعین را بجناب روایت و غایت آن ترغیب می نماید ، زیرا نفس انسانی طبعاً و خلقتاً بر محبت تنقل مجبول ، و برایشار تحول مطبوع است .

۱) ایجازی روایت

و باید دانست که روایت سه جزو دارد .

۱) صدر .

و آن عبارت است از تصویر توطئه برای مروی بچینی که سامع و مطالع میتواند که بر اسماء و طبایع اشخاصی که در ضمن روایت میآید ، و همچنان بر موقع مروی و سوابق عمل بیشتر وقوف و اطلاعی حاصل کند ، تا در فهم مضامین مروی و در یافت غایت آن سهولتی واقع گردد .

۲ (عقده .

و آن عبارت ست از جزوی که روایت بر محور آن دایر میگردد ، و او وسیعترین مجال کتابت و موضع انشاء است که در عقبات دقیقه آن اشخاص متعددی مقابلت ، و احوال انشاء اشتباك و لواعیج شوق در تقس مثنوی (برای ادراك عاقبت و حقیقت) اضطرار خواهد نمود .

۳ (ختام .

و آن عبارت از جز و اخیری است از انشای روایت .

و شعار آن همین است ، که با وجود

آنکه فیجائی میباشد ، بمقابل بطور

ارتبات محکم ، مرتبط و بهمهراة آخرین روایت وافی بوده مصدر خواهش تنوس و ارتباح قلوب میگردد .

ع ۱ ج ۱ ، انشان والا حضرت سردار شاه محمود خان غازی سپه سالار و وزیر حرب

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فصل هفتم فن تاریخ

تعریف تاریخ در نزد معاصرین واضح است ، اختصار آن همین است که عبارت است از معرفت اخبار گذشته گان ، ووقوف بر احوال ، زندگانی ، سیاست ، تمدن و اعتقاد ، و ادب و لغت پیشینیان ، و انشای تاریخ عبارت است از تخریر آن بروفق اصول و آداب ، انشاء که در شماره های سابق تقریر کرده شد ، این بود ، تفصیل فنون انشاء و ایضاح کوائف مخصوصه آن .
(باقی دارد)

